

Necati Cumalı'nın Makedonya 1900 Adlı Eserinde Kültürel Bellek İnşası

Geliş Tarihi/Received: 02.01.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 12.07.2021
DOI: 10.46372/arts.946322

Dr. Öğr. Üyesi Aslı SOYSAL EŞİTTİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü
soysal_asli@hotmail.com
ORCID:0000-0002-6762-6839

ÖZ

Necati Cumalı'nın yazın dünyasında Balkanlar önemli bir yere sahiptir. 1921 Florina doğumlu olan yazar, geçmişi ve ait olduğu kökleri bu coğrafya aracılığıyla tanımlar. Yazarın biyografik yaşam öyküsü ile iç içe geçen *Makedonya 1900*'de yer alan öykülerde, Balkanlardaki farklı milletlerin uluslaşma süreçleri sonucu yaşanan çatışmalar ve ayrışmalar anlatılır. Yüzyıllar boyunca hâkim olduğu Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün sona ermesiyle birlikte Balkanları vatan bilen Türklerin farklı milletler tarafından gördüğü baskıya ve uğradığı zulme hikâyelerde yer verilmiştir. Balkanlarda yaşanan toprak kayıplarının neticesinde bu coğrafyada yaşayan Türkler dünyaya geldikleri ve vatanları bildikleri Balkanlara veda etmek zorunda kalmışlardır. Kültürel bellek, tarihe şahitlik edenler tarafından tarihin yazılmasıdır. Yüzlerce yıl Balkan topraklarını vatanı bilen Türklerin kültürel belleğinde Balkanlar kurucu bir öneme sahiptir. Çalışmada *Makedonya 1900* adlı eserde yer alan hikâyeler incelenerek, kültürel bellek inşasının yansımaları ortaya konulmuştur. Çalışmada, kültürel bellek inşasının, Balkanların kültürel bellek mekânı olarak insanların hafızalarında tuttuğu yer ve Balkanlarda farklı milletlerin kendilerine ait devletler kurma sürecinde yaşanan çatışmaların ve köy basma, tecavüz, öldürme, göç gibi olayların kültürel belleğe yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: necati cumalı, makedonya 1900, kültürel bellek, türk hikâyeciliği.

Soysal Eşitti, A. (2021). Necati Cumalı'nın Makedonya 1900 Adlı Eserinde Kültürel Bellek İnşası. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi, Necati Cumalı Özel Sayısı*, ss. 109-135.

Construction of Cultural Memory in Necati Cumalı's *Macedonia 1900*

ABSTRACT

The Balkans have an important place in the literary world of Necati Cumalı. The author, born in 1921 in Florina, defines the past and his roots through this geography. In *Macedonia 1900* which intertwined with the biographical life story of the author, the conflicts and separations experienced as a result of the nation building processes of different nation in the Balkans are told. With the end of the power of the Ottoman Empire in the Balkans, which had dominated there for centuries, the oppression and persecution of the Turks, who knew the Balkans as their homeland, were included in the stories. As a result of the territorial losses in the Balkans, Turks living in this geography had to bid farewell to the Balkans, where they were born and where they knew their homeland. Cultural memory is the writing of history by those who witnessed it. The Balkans have a founding importance in the cultural memory of the Turks who have known the Balkan lands as their homeland for hundreds of years. In the study, the stories in *Macedonia 1900* were examined and the reflections of the construction of cultural memory were revealed. In this study, reflections of cultural memory construction, the place of the Balkans that keep in memories of people as a place of cultural memory, the conflicts experienced in the process of establishing states of different nations and the incidents such as village invasion, rape, murder, and migration on the cultural memory are discussed.

Keywords: necati cumalı, macedonia 1900, cultural memory, turkish storytelling.

GİRİŞ

Necati Cumalı *Makedonya 1900* kitapta yer alan hikâyelerde, Makedonya topraklarında yaşanan günlük hayatı ve toplumsal çatışmaları bu olaylara tanık olan hikâyeye kişileri aracılığıyla anlatır. Balkanlardaki hayat, oradan göç etmek zorunda kalmış insanların hafızası aracılığıyla kültürel belleğe aktarılır. Halbwachs (2007, s. 73) “dönüşüm geçiren bir toplum(un) eskiden sahip olduklarının yıkıntılarını içinde barındırmaya devam ettiği sürece, bu toplumu eski haliyle tanıyıp bilenler(in)”, ilgilerini bu geçmiş zamana çevirdiklerini söyler. İçinde kısa da olsa belirli bir süre yaşanan toplumların hepsi, daha sonra içinde yaşanan toplumlarda bir şekilde kendini göstermeye devam eder. Bu durum eski toplumun kendine özgü sürekliliğinin devamlılığını ve kalıcılığını, aynı zamanda kişilerin bu eski toplumun içine yeniden dalma olanağını göstermesi bakımından önem taşır. *Makedonya 1900*'de yer alan öykülerde geçmiş hatırlayışta Cumalı'nın ailesinin hatıralarına başvurduğu ve Balkanlarla aidiyet bağını bu yolla kurduğu görülür. “Öykülerimde doğrudan doğruya yaşamadığım, karışmadığım bir *Makedonya 1900*'deki öyküler var. Onları da belleğimin uyandığı çağdan başlayarak babamdan, yakınlarından sayısız kez dinledim. Yaşamış kadar oldum.” (Ertop'tan akt. Kocabıyık, 2006, s. 137). “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar.” (Assmann 2018: s. 46). *Makedonya 1900*'de yer alan öykülerde, bireysel bir hatırlamadan ziyade kültürel bir hatırlama söz konusudur. İlhan (2018, s. 60), kültürün insanın geçmişi ve şimdinin bileşiminden oluştuğunu, bu bileşimin geçmişten şimdiye bir süreklilik oluşturduğunu, insanın kültürel varlığının hem şimdi hem geçmiş bakımından ele alınması gerektiğini söyler. “Kültürün tarihselliği (geçmiş zaman) ile varoluşsallığı (şimdiki zaman) arasındaki bağı da insanın hatırlama eylemidir. İnsan, kültürel varlığının geçmişini hatırlayarak şimdiye taşır ve şimdiyi hatırlama içeriği ile yeniden yorumlar” (İlhan, 2018, s. 60). Anlatı zamanı 1900 ila 1920 yılları arasında geçen söz konusu hikâyelerde geçmiş zaman ve mekân birleşerek kültürel hafızayı oluşturur. Kültürel hafıza tarihin belirli dönemlerine odaklanarak, bu dönemde yaşananları geleceğe aktarmak üzere bir işleyişe sahiptir. Hikâyelerin tarihsel zamanı, Balkanlarda milliyetçilik akımlarının etkisini gösterdiği, bu coğrafyada yaşayan farklı toplulukların milliyetlerine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak devletler kurmak istedikleri bir döneme karşılık gelir. Bu durum coğrafya üzerinde de etkili olur, kaybedilen ya da el değiştiren topraklar, yaşanan savaşlar,

ölümler ve göçler, Balkanları vatan edinmiş insanlar üzerinde yıkıcı bir psikolojik etkiye sebep olmuştur. Hikâyelerde, Osmanlı kimliğinin ilk yıllarda Müslüman kimliğinin birleştiriciliğinin çatısı altında Balkanlarda önemli bir ayırt edici kimlik özelliği olarak yer aldığı, daha sonraki yıllarda ise Türk kimliğinin ön plana çıktığı ifade edilebilir. "Kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak da bu tür mekânları yaratmak ve garanti altına almak ister. Belleğin mekâna ihtiyacı vardır, mekânsallaştırma eğilimi içindedir" (Assmann, 2018, s. 47). *Makedonya 1900*'de yer alan hikâyeler aracılığıyla, Balkanlara hem tarihsel hem de mekânsal olarak damga vuran Osmanlı kültürünün izleri, toplumsal hafızaya aktarılır. Bu yolla Müslümanlık ve Türklük, mekân aracılığıyla Balkanlarda sabitlenir ve kültürel belleğe yazı aracılığıyla aktarılır. Bellek, insanın var olma sürecine karşılık gelir. Toplumsal inşa kişinin benliğini çevreleyerek, kimliğin kurucu unsurlarından bir haline gelir. İnsan hatırladıkları aracılığıyla toplumsal hayatta kendine bir yer edinir. Assmann (2018, s. 38), hatırlama kültürünün sosyal sorumluluğun devamlılığını amaçladığını ve bir gruba dayandığını söyler. Connerton (2019, ss. 12-13) ise, hatırlamanın bireysel değil kültürel bir etkinlik olarak ele alınmasının, onun kültürel geleneğin hatırlanması olarak görülmesini beraberinde getireceğini, bu geleneğin de yazılı malzemedeki oluşacağının düşünülmesi gerektiğini söyler. Cumalı, Balkanlarda yaşayan Türklerin, belirli bir tarihsel dönemde bu coğrafyada yaşadıklarını yazı aracılığıyla kültürel belleğe aktararak, bu dönemin unutulmasını engeller. "Kültürel bellek, büyük ölçüde grup içinde anlamlı olarak kabul edilen şeylerle özdeşir" (Assmann 2018: s. 29). Hikâyelerde kültürel belleğe aktarılan temel meseleler, Balkanların Türklerin hafızasında vatan olarak tuttuğu yer ve milliyetçilik akımlarının neticesinde Balkanlarda ortaya çıkan yıkıcı faaliyetlerdir. Hikâyelerde Balkanlarda Türklere karşı gerçekleşen, düşmanlık, ölüm tehdidi, öldürme, psikolojik baskı, tecavüz, zorunlu göç vb. insan hayatı üzerinde yıkıcı etkiye sahip pek çok eylem ve davranışa yer verilir. Nora (2006)'nın "hafıza mekânı" kavramsallaştırması, Necatî Cumalı'nın Balkanlara verdiği önemi anlamada anahtar bir kavramdır. "Bir hafıza mekânının esas varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutmaya işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek, somut olmayana (...) somutlaştırmaktan ibaret olduğu doğruysa, (...) hafıza mekânları, anlamlarının sürekli depreşmesi ve dallarının önceden kestirilemez biçimde uzamasıyla sürekli dönüşüme açık olarak yaşarlar." (Nora 2006: s. 32). *Makedonya 1900* adlı kitapta yer alan

hikâyeler, bu tarihsel zaman için Balkanlarda yaşanan olayları merkeze alarak kültürel belleğe aktarmış, bu yolla hem kişilerin mekânsal aidiyet hissini kaybolmasını engellemiş hem de tarihsel zaman içinde Türk kimliğinin gelişimi ile ilgili farkındalık duygusunun yaratılmasına hizmet etmiştir. Assmann (2018, s. 43), insanın hatırlamasının, duygusal bir ilişki olduğunu, “kültürel biçimlendirme ve kopmayı aşarak geçmişle kurulan bilinçli bir ilişki” olduğunu, aynı unsurların kültürel belleği de belirlediğini söyler. Necati Cumalı'nın ailesinin hatıralarından hareketle kurguladığı *Makedonya 1900*'de yer alan hikâyeler aracılığıyla geçmişle ilişki kurduğu ve kurduğu bu ilişkiyi yazı aracılığıyla kültürel hafızaya aktardığı ifade edilebilir. Yazı ve dil aracılığıyla geçmiş, kültürel belleğe taşınarak, gelecek nesillere aktarılır. Assmann (2018, s. 62), kültürel belleğin her daim belirli taşıyıcıları olduğunu söyleyerek, rahipler, öğretmenler, filozoflar ve yazarların kültürün taşıyıcıları olduğunu ifade eder. Cumalı'nın da Balkanların tarihine odaklandığı hikâyeler aracılığıyla kültürel belleğin taşıyıcısı olduğu ifade edilmelidir. Halbwachs (2019, s. 146), bir bireyin grubun belleğinden yardım alırken grubun üyelerinin o anda orada bulunması gerektiğini vurgular. Toplumun üyesinin o anda orada olmasa bile topluluğun etkisini hissetmeye devam ettiğini, kendini o grubun üyelerinin bakış açısı ile sınıflandırmanın, kişilerin grubun mekânı ve zamanına ait hissetmesine olanak verdiğini söyler. Necati Cumalı da *Makedonya 1900* adlı eseriyle, kendini ait hissettiği bir grubun hafızasını kültürel yapıya aktararak ölümsüzleştirir. Şilar (2021, s. 26) sanat eserlerinin anıların bir formu olarak karşımıza çıktığına ve kişilerin kendi tarihlerinden parçaları emanet ettikleri mekânların, aynı zamanda interaktif bir hafızaya dönüştüklerine dikkat çeker. Coğrafi bir mekân olan Balkanlar, Türkler için taşıdığı anlam ve değer aracılığıyla sadece fiziksel bir mekân olmaktan çıkar ve kişilerin hafızasını bütünleyen bir aidiyet mekânı olarak kültürel belleğe aktarılır. “Bir grubun belleğinin ön planında, üyelerinin büyük çoğunluğunu ilgilendiren; ya kendi hayatından veya ona en yakın, en sık temas kurduğu gruplarla olan ilişkilerinden ileri gelen olaylar ve tecrübelerin hatıraları belirir” (Halbwachs, 2019, ss. 53-54). *Makedonya 1900* adlı eser aracılığıyla Balkanlarda yaşananlar kültürel hafızaya aktarılırken, bu coğrafyada yaşananlara tanıklık eden kişilerin hafızasına başvurulmuştur. “Biz olarak adlandırdığımız toplumsal yapının devamlılığı da ortak geçmişe ve ortak belleğe sahip olmakla mümkündür. İşte bu nedenle, insanı ve toplumu odağa alan edebiyat, geçmişe ve belleğe bağımlıdır” (Üretmen, 2021, s. 60). Geçmişin ve belleğin izlerinin kaybolmasının engellemesi ise tüm yaşananların toplumun hafızasına yazı aracılığıyla aktarılması ile

mümkündür.

İlk baskısı Altın Kitaplar Yayınevi tarafından yayımlanan *Makedonya 1900* adlı eserde "Evimiz", "Babam", "Dayım", "Dilâ Hanım", "Zole Kaptan'ın Ölümü", "Kurt Kanı", "Arif Kaptan ile Oğlu", "Mavi Tencere", "Uçak", "Korku", "Bazen Bir Savcı" adlı öyküler yer almaktadır. Cumalı bu eseriyle, 1977 yılında Sait Faik Hikâye Armağanını alır. *Makedonya 1900*'de yer alan hikâyelerden "Evimiz", "Babam", "Dayım", "Uçak", "Mavi Tencere", "Bazen Bir Savcı" Mustafa adlı anlatıcı tarafından anlatılan ve aynı hikâye kişilerinin anlatıldığı, birbirinin devamı olma özelliği gösteren hikâyelerdir. *Makedonya*'nın hikâye mekânı olarak yer aldığı eserdeki öykülerde "Kıt kanaat geçinseler bile Türkler, topraklarını düşmanlara bırakmamak için Florina'dan ayrılmak istemezler. Ancak Lozan Antlaşması'yla Batı Trakya Türkleri ile Batı Anadolu Rumlarının mübadeleleri söz konusu olduğunda zorunlu olarak yaşadıkları yerleri terk ed(erler)" (Kocabıyık, 2006, s. 222). Yaşanan bu zorunlu göçün eserdeki öykülerin yazılmasını sağladığı, *Makedonya 1900* adlı eserde yer alan Necati Cumalı (2016)'nın "Özlemleri, duygulu anlatışlarıyla bana bu öyküleri esinleyen Annem Babam Annem Fitnat ile Mustafa Cumalı'nın anılarına" sözleri aracılığıyla okurlara aktarılır. Necati Cumalı'nın *Makedonya 1900*'de yer alan öykülerinde kültürel belleğin incelendiği çalışma aracılığıyla, Balkanların kültürel bellek mekânı olarak sahip olduğu konum ve milliyetçilik akımlarının Balkanlarda sebep olduğu çatışma ve ayrışmaların kültürel bellekteki yansımalarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Kültürel Bellek Mekânı Olarak Balkanlar

Makedonya 1900'de yer alan öykülerde mekân önemli bir işleve sahiptir. Fiziksel mekân olarak Balkanlarda geçen öykülerde, mekânın içselleştirildiği, vatan olarak kişilerin varoluşlarında kurucu bir değere sahip olduğu görülür. Coğrafya ile insan arasında karşılıklı bir ilişki vardır. "İnsan-yer geleneği" olarak adlandırılan bu gelenekte, insan ve çevre arasındaki ilişkide, kültürün dinamik bir role sahip olduğu fikri üzerinde durulur ve daha sonra bu gelenek "kültür-çevre geleneği" olarak adlandırılır (Pattison'dan akt. Tümertekin, 2012, s. 7). Osmanlı İmparatorluğu Balkanları fethettikten sonra, bu coğrafyada farklı inanç, etnik köken ve kültürel geleneklere sahip olan insanlar, yüzyıllarca birlikte barış içinde yaşamışlardır. Lefebvre (2014, s. 67), "bir toplumun mekânsal pratiğinin kendi mekânını yarattığını"

ve “mekâna hâkim olarak ve ona sahip çıkarak yavaşça ve kesin olarak mekânı ürettiğini” ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel geleneği bu topraklar üzerinde etkili olmuş, mekânın yeni bir anlam kazanmasını ve yeni mekânsal pratiklerin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Harvey (2012, s. 251), “mekânsal pratiklerin toplumsal yaşamdaki etkililiklerinin, içinde yer aldıkları toplumsal ilişkilerin yapısından kaynaklandığına” dikkat çeker. “Mekânsal pratikler anlamlarını sınıf, cinsiyet, cemaat, etnik grup, ırk temelindeki toplumsal ilişkilerden alırlar ve toplumsal eylemlilik içinde ya ‘tüketilirler’ ya da ‘değişikliğe uğratılırlar’” (Harvey, 2012, s. 251). Burada mekân ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiye vurgu yapıldığı söylenebilir. Yıllar içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi ve tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımları Balkanlarda da etkili olmuş, bu coğrafya çetecilik faaliyetlerinin, savaşların ve ölümün kol gezdiği bir mekâna dönüşmüştür. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Balkanları kaybeder. Bu kaybın neticesinde gerçekleştirilen mübadeleler ile Balkanlar vatan olmaktan çıkarak, bu toprakları vatan belleyen kişilerin hafızaları aracılığıyla gelecek nesillere aktarılan bir hatıraya dönüşür. “Herhangi bir hatıralar kategorisinin yeniden canlanması için, dikkatimizi çevirmemiz gereken şey mekândır, -içinde bulunduğumuz, sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği- bizim mekânımızdır; düşüncemiz onda sabitlenmelidir” (Halbwachs, 2019, s. 174).

Balkan coğrafyası, Cumalı'nın dünyaya geldiği ve yıllarca burada geçen hikâyeleri dinleyerek büyüdüğü, kimliğinin önemli bir parçası olan mekânsal hafızaya karşılık gelir. Balkanlarda kültür, tarih ve coğrafya, kimliğin ayrılmaz parçaları olarak Cumalı'nın *Makedonya 1900*'de yer alan hikâyelerinde öne çıkar. Yazarın ailesinden dinlediği anıları hikâyeleştirdiği *Makedonya 1900* adlı eserde, yitirilen Balkan topraklarına ve Türklerin Balkanlardan ayrılmak zorunda kalışının yıkıcı etkilerine yer verir. Balkanlar, hikâyelerde vatan toprağı olarak önemli bir yere sahiptir ve Balkanlardan ayrılmak zorunda kalmak, dinmek bilmeyen bir gurbet duygusunu beraberinde getirmiştir. Birbirinin devamı niteliğindeki hikâyeler aracılığıyla Balkanlardaki yaşam tüm canlılığıyla anlatılır. “Yine mekân veya ortam kuvvetli bir belirleyici unsur -fizikî veya sosyal bakımdan belirleyici bir sebep olarak görülen çevre, kişinin değiştirmeye gücünün yetmediği bir şey- olabilir (Wellek ve Warren, 2011, s. 259). Balkanlarda yaşanan çatışmaların neticesinde Osmanlı

İmparatorluğu'nun bu topraklardan çekilmesi ile Türkler kendi vatanlarında yabancı durumuna düşmüşlerdir. Sonrasında yapılan mübadeleler ve göçler onları vatan belledikleri Balkanlardan fiziksel olarak uzaklaştırmış ancak belleklerinde ve hatıralarında Balkanları yaşatmaya devam etmişlerdir.

Hatıralar aynı şekilde yaşanan bir mekâna dayanırlar. Aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge mekânsal hatırlama çerçevesini oluşturur. Bu bağ, özellikle uzakta iken 'vatan' duygusunu veren çerçevedir. Mekâna, ben'in çevresindeki, ona ait olan şeyler dünyası, onun 'maddi çevresi', benliğinin taşıyıcısı ve destekleyicisi olarak ona ait olan şeyler de dahildir (Assmann, 2018, s. 47).

Balkanlar, burada yaşayan Türklerin vatan olarak benimsedikleri ve kendilerini coğrafya ile özdeş tuttukları bir kültürel bellek mekânıdır. Korkmaz (2008, s. 87), kültürel belleğin, nesnelere ve iletişim belleğindeki bireysel değerleri, toplumsal anlamlara çevirdiğini, bireyselliğin deneyimlerini taşıyan parçalar hâlindeki anı mekânlarını birleştirerek vatanlaştırmaya başladığını söyler. Balkanların bir aidiyet mekânı olarak benimsenmesi, kişilerin kimliklerini Balkanlar aracılığıyla ortaya koymasını ve bu coğrafyayı vatan olarak benimsemesini de beraberinde getirmiştir.

"Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağla(yarak)", "(k)armaşık bir süreç oluşturur" (Lefebvre, 2014, s. 25). Mekân ile ilgili Balkanlarda yaşanan karmaşık süreç, Türklerin bu topraklarda hâkim millet olma konumlarını kaybetmelerleriyle birlikte yaşadıkları karışık duygular aracılığıyla görünür kılınır. "Babam" adlı hikâyede İbrahim Efendi, küçük bir çocuk olan oğlu Mustafa'yı alıp harman yerine gider ve geceyi orada geçirirler. Hikâyede anlatılan tarihsel zamanda Bulgar komitacıları çok etkindir. Türkleri Balkanlarda istemezler ancak İbrahim Efendi, oğlunu da yanına alarak geceleri harman yerinde kalır. Mustafa, "Çok değil, bir kurşun atımı, üç yüz dört yüz adım ötede, komitacılar, çapraz fişeklikli, saçlı sakallı adamlar, yaktıkları ateşin yöresinde dolanırlar, fişekliklerinin silahlarının, koşum takımlarının madensel parçaları alevlerin yalazları vurdukça parıldar, gölgeler düştükçe kararır. Geç saatlere kadar şarap içer Bulgarca türküler söylerlerdi." (Cumalı, 2016, s. 28) der. Yedi yaşındaki Mustafa, hemen her gece Müslümanların öldürüldüğü dağlara neden babasının kendisini de götürdüğünü anlayamaz. İbrahim Efendi, Müslümanlara düşmanlık güden kişilere bu denli yakın

durarak, kendi vatanında kimseden korkmadığını göstermek ister. Sonraki yıllarda dağlardaki kavgalar artar. Babası da Mustafa'yı harman yerine götürmez. Mustafa, "Bana öyle geliyor ki, çocukluğumda kendini sahibi efendisi bildiği topraklar üzerinde, başkalarından korkmayı yediremediği için, Bulgar komitacılarından falan korkmadığını göstermek için, beni yanında sürüklüyordu dağ başlarındaki o ıssız harman yerlerine!" (Cumalı, 2016, s. 29) sözleriyle babasının davranışın sebebini yıllar sonra anladığını ifade eder. Harvey (2012, s. 255) "mekân üzerindeki hakimiyetin günlük hayat içinde ve üzerinde toplumsal iktidar kurmanın temel ve kapsayıcı bir kaynağı olduğu fikrini, Henri Lefebvre sebatkâr sesine borçluyuz" der. Lefebvre (2014, s. 48) ise herhangi bir toplumun üyesi olan "özneler" in hem kendi mekânlarına hem de bu mekânda etkin olan, onu içeren 'özne' niteliklerine kavuştuklarına dikkat çeker. "Babam" adlı hikâyede de bir mekânı sahiplenme söz konusudur. Mekân üzerindeki hakimiyetin zedelenmesinin, kişilerin dünya üzerindeki konumlarını sorgulamasını da beraberinde getirdiği görülür. Bulgar komitacıların orada olduğunu bilerek harman yerine gitmek hatta küçük çocuğunu da yanında götürmek, Balkanların hâkim milletine mensup olduğunu gösterme ve bu yolla benlik bütünlüğünü koruma amacı taşır.

"Uçak" adlı öyküde ise okumak için İstanbul'a giden Mustafa'ya Florina'daki yaşlı Türklerin kızması anlatılır. Gençlerin Florina'dan ayrılması, yaşlılar için eleştirilecek bir durumdur. Mustafa, "Çünkü açıkça söylemeseler de, yaşamlarının amacı kasabada kalmak, kasabaya demir atmak, kasabayı beklemektir onların" (Cumalı, 2016, s. 172) sözleriyle, Florina'nın bir aidiyet mekânı olarak korunması ve gelecek nesillerin de Florina'dan ayrılmadan orada hayatlarını kurmaları gerektiğine olan inancı yansıtır. Gençlerin İstanbul'a okumaya gitmesi kasabadaki yaşlılar tarafından kınanır.

Bizim de çocuklarımız var. Onlara kötü örnek olacaksınız birer ikişer bu gidişle. Yarın öbür gün onlar da tutturacaklar İstanbul'a gitmek isteriz diye. Evlerde rahat huzur kalmayacak! Böyle, sen git, o gitsin, beriki gitsin, kime bırakacağız bu memleketi? Ne istersiniz böyle kaçıp gitmekle? Rumlara, Bulgarlara mı kalsın bağıımız, bahçemiz? Onlar mı gelsin yerleşsin aptessiz kıçlarıyla evlerimize? Hiç mi yüreğiniz sızlamaz sizin be? Ha? Hiç mi aklınız işlemez (Cumalı, 2016, s. 173).

Gençlerin İstanbul'a okumaya gitmeleri, yaşlıların memleketin diğer milletlerin eline geçeceğine dair kaygı duymasına sebep olur. Henüz Balkan Savaşları olmadan

önce söylenen bu sözler, Balkanların başka milletlerin eline geçeceğine dair bir ön sezi gibidir. “Aradan üç ay geçti. Balkan Savaşı çıktı. Kasım ayında iki Yunan uçağı görüldü Florina'nın üstünde. Demiryolunu bombalayıp uzaklaştılar. Patlamalar kasabadan duyuldu” (Cumalı, 2016, s. 176) sözleri ile ifade edilen tarihsel sürecin sonunda Osmanlı İmparatorluğu bu toprakları kaybeder. İzmir'in işgalinden sonra 3 yıl daha Florina'da kalan Türkler, mübadele ile Türkiye'ye göç ederler.

Balkanlarda çatışmalar ve savaşların anlatıldığı ve bu bağlam içerisinde kişilerin Makedonya topraklarını vatan olarak benimsemelerinin önemine “Babam” adlı hikâyede yer verilir. “Babam” adlı öyküde, hikâye kişisi doksan yaşındaki İbrahim Efendi'nin, doğduğu ve neredeyse tüm hayatını geçirdiği topraklarda yaşanan çatışmaları ve savaşları tevekkül ile izlediği ve umudunu kaybetmediği görülür:

Kurtuluş Savaşı'nın haberlerini hep Kuran okuyarak, dua ederek izledi. Savaşın kazanılmasından neler beklediğini hiçbir zaman açık açık söylemedi. Fakat Florina'nın, Selanik'in, bütün o camili, bağdadi evli, Müslüman Makedonya topraklarının Osmanlılardan kopması, çok değil daha on yıllık hikâyeydi. Balkan Savaşı, İkinci Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı birbirlerini izleyen savaşlardı onun gözünde. İkinde, ikincisinde yenilmiştik ama savaş daha bitmemişti, sürüyordu. Sonunda kazanmıştık işte. İçinden, içinden ordularımızın ilk iki savaşta yitirilen yerleri geri alacağı umudunda olmalıydı. Yunanlıların eline geçmiş bile olsa Florina'yı Osmanlı kasabası olarak görüyordu hâlâ. Tam, kendi bildiğinden başka doğru tanımayan, dik kafalı Rumelililerdendi o. Yenilgiyi hiçbir zaman kabullenmemişti (Cumalı, 2016, s. 29).

Florina, İbrahim Efendi'nin evidir. Dünyaya geldiği ve yaşamını geçirdiği Florina, aidiyet hissiyle bağlı olduğu bir mekân ve kimliğinin önemli bir parçasıdır. Kendini oraya ait hisseder, dünya üzerindeki varlığını Florina aracılığıyla anlamlandırır. Tümtaş (2012, ss. 11-12), “mekân kimliği”nin insanların kendilerini bir “mekân” aracılığıyla “nasıl tanımladıklarını”, mekânla “nasıl duygusal bağlar oluşturduklarını” ve ona karşı nasıl aidiyet ve bağlılık oluşturduklarını ifade ettiğini söyler. İbrahim Efendi için Florina demek, hayat demektir. Tüm yaşamını orada geçirmiş, varlığını orada anlamlandırmış, kendini Florina ile eş tutmuştur. “Kendini bir mekân ile tanımlama bu mekânın farklılığının yanı sıra bu mekâna özgü toplumsal bağlardan kaynaklanır” (Tümtaş, 2012, s. 12). İbrahim Efendi'nin bir daha hiç dönemeyecek olduğunu bildiği evinden ayrılması, onu dünyadaki köşesinden koparır. Bu hüznü yaşlı adamın felç geçirmesine sebep olur. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Batı Trakya'daki Türkler ile Batı Anadolu'daki Rumlar'ın yer değiştirmesi gündeme gelir. İbrahim Efendi, “

'Olmaz öyle şey!' diyordu. Haber kesinlik kazanınca, 'Ben Florina'dan ayrılmam,' diye tutturdu. 'Bre baba, bre İbrahim Efendi, yapma, etme, geçti o günler, unuttun mu üç yıldır çektiklerimizi, Yunanlılar Anadolu'dayken? Ordumuz nerede, hükümetimiz nerede, biz de orada. Bize orası yakışır' " (Cumalı, 2016, s. 30) sözlerine aldırış etmez. Herkes İbrahim Efendi'yi ikna etmeye çalışır ancak o doğup büyüdüğü, tüm hayatını geçirdiği topraklardan kopmak istemez. Florina'daki evi Bursa'dan göçen bir Rum aileye teslim ederler, onlar da Florina'dan Selanik'e doğru gemiye binmek üzere yola çıkarlar. İbrahim Efendi yol boyunca hiç konuşmaz, trenin penceresinden son kez gördüğü Makedonya'nın topraklarını, dağlarını, taşlarını seyreder.

Vapura geçeceğimiz sırada birden, gerisinde, iki eliyle kavradı ritim merdivenlerinin parmaklıklarını. Doksan üç yaşındaydı. Hâlâ gücü kuvveti yerindeydi. Ben, Fehim Çavuş, Salih Bey, ellerini çözemedik bir türlü parmaklıklardan. 'Benim yerim Florina,' diyordu. 'Ölülerimi kimsesiz bırakmam! Toprağımı bırakmam! Siz gidin, bindirin beni trene, Florina'ya geri döneyim. Florina'da öleyim' (Cumalı, 2016, s. 30).

Rumeli kaybedilse bile, İbrahim efendinin zihninde yurt olmaya devam eder. "Elbette ki istisnai olaylar da bu mekânsal çerçevede kendilerine bir yer bulur çünkü o olaylar gerçekleştiğinde, grup, uzun zamandan beri ve o ana kadar sahip olduğu halinin bilincine daha yoğun bir şekilde varır ve onu mekânla ilişkilendiren bağlar, kopacakları anda onu gözüne daha net olarak görünür" (Halbwachs, 2019, s. 162). Tüm hayatı orada geçmiştir ve Rumeli onun vatanıdır. Orada yaşamıştır, orada ölmek ister.

Vapur kalktı kalkacak söz anlamıyordu. Zorlukla, sonunda üç kişi koltuğu ile yerden havalandırdık, ayırdık ellerini parmaklıklardan. Ayırdık ama ayaklarına felç inmişti. Vapura, koltuğunda, elden ayaktan kesilmiş olarak bindi. Akli yerindeydi, eskisi gibi rahat konuşuyordu. Göçmen olarak Urla'ya yerleştik. Urla'da üç yıl yatağında silasını yaşadı. Baktığı yerden gözlerini ayırmadan sık sık dalar giderdi. Arada kendini tutamadığı sıralarda, 'Ah, Florina'yı bırakmayacaktım, Florina'da ölecektim!' dedikçe, artık gölgelenmeye başlayan bakışlarında, cins atlar gibi, geniş sağrı dik omuzlu dağlarının izdüşümleriyle Makedonya göklerinin ışığı yansır, yüzü bulutlardan sıyrılmış gibi aydınlanırdı (Cumalı, 2016, s. 31).

"(M)ekân, kültür ve kimlik iç içedir ve birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde şekillenmektedir. Dolayısıyla bu kurgu mekânı sembolleştirmektedir. Ve mekân içinde yaşayanların yaşam tarzlarının, taşıdıkları kimliklerin, sınıfların, inançların, statülerin yansımasıdır" (Tümtaş, 2012, s. 12). "Babam" adlı hikâyede Florina'nın vatan olmaktan çıkışı, İbrahim Efendi'nin sadece ruh halini etkilememiştir. Gemiye

bindirilirken felç geçiren yaşlı adamın durumu, mekânsal kopuşla birlikte artık eski İbrahim Efendi olmayacağıının simgesidir. Mekân, insanların kimliklerini ortaya koymasından önemli bir ayırt edicidir. Bu ayırt edici özellik, Urla'ya göç ettikten sonra üç yıl daha hayatta kalan İbrahim Efendi için sadece bir hatıra olarak yaşamaya devam eder.

Balkanlarda Farklı Uluslar Arasında Yaşanan Çatışmaların Kültürel Bellekteki İzleri

Makedonya 1900'de yer alan hikâyelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarında yaşanan çözümlerin toplumsal hafızadaki yansımalarına yer verilmiştir. Osmanlı, farklı ulusların ve farklı inançtaki insanların birlikte, barış ve huzur içinde yaşadığı bir imparatorluktur. "Osmanlı devletinin temelinde, zengin bir dinî gruplar mozayişini, aşiret birliklerini, etnik unsurları ve müreffeh (yarı müreffeh) şehirleri yekpâre bir çatı altında teşkilatlandırmaya muvaffak olan bir merkez bulunmaktadır" (Mardin, 2015, s. 109). Batı'nın ekonomik olarak ilerleyiş Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine sebep olmuş, Osmanlı bu durumu telafi edebilmek için bir dizi Batılı yenilik yapmaya başlamıştır. Bu yeniliklerin ilki Tanzimat Fermanı'dır (1839), Gülhan Hatt-ı Hümayunu olarak da adlandırılan ferman, padişahın da katıldığı, yabancı elçilerin bulunduğu bir törende sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından padişahın halka verdiği hakların okunması ile yürürlüğe girer. İmparatorluğun çözülmesini önlemek için Tanzimat Fermanı ile yapılan düzenlemeler, Avrupalı devletlerin Osmanlı'daki azınlıkların haklarını bahane ederek yetersiz gördüğünde bu devletlerin baskısıyla Islahat Fermanı (1856) ilan edilir.

Islahat Fermanı (1856), Tanzimat'ın uygulanmasının önemli bir kademesini oluşturmuştu. Bu kademede gayri Müslüm tebaaya o zamana kadar özel statüleri dolayısıyla bağışlanan imtiyazlar, onlara Osmanlı tebaasının tümünün sahip oldukları statü tanınmak şartıyla, ortadan kaldırılıyordu. Hıristiyan unsurlar, 19. yüzyılın başından beri birer 'ulus haline gelme yoluna girme'ye başlamışlardı. Böylece azınlıklar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için çaba sarfeden gruplar oldukları oranda kendilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan, onu 'arkadan vuracak' unsurlar olarak çalıştıkları korkusu yayılmıştı. Azınlıkları çağdaş olmaya çalışan bir devlette bu yeni hakların yarattığı tepkinin ikinci bir boyutu, cemaat liderlerinin kendilerine verilmiş önderlik imtiyazlarını kaybetmeleriydi. Buna benzer bir tepki de, Müslümanların doğal gördükleri 'Millet-i Hâkime' statüsünün ortadan kalkmasıydı (Mardin, 2015, ss. 86-87).

*Makedonya 1900'deki hikâyelerde milli farkındalığın oluşum sürecinin, Osmanlı'nın Balkanlarda yaşadığı büyük toprak kayıplarının bir sonucu olduğuna ve bu sürecin sonunda Balkanlarda yaşayan Türklerin, ev sahibi konumlarını kaybederek misafir konumuna geçtiklerine, bu toprakların hâkimi olma statülerini kaybettiklerine yer verilir. Bu durum Balkanları vatani olarak benimsemiş Türkler üzerinde oldukça yıpratıcı olmuştur. Hikâyelerde kimlik ile ilgili farkındalığın oluşumunda Balkanlarda yaşanan tarihsel sürecin günlük hayattaki yansımalarına yer verilerek, ait olunanın yitirilişinin kişiler üzerindeki etkisi anlatılır. Hikâyelerde öteki -Bulgar-Sırp-Arnavut-Yunan- karşısında kendi kimliğini fark ediş süreçlerine tanıklık edilir. Mardin (2015, s. 94), II. Abdülhamid devrinin, yasaklara rağmen milliyetçilik akımının şekillenmeye başladığı devir olduğuna dikkat çeker. "Batı Avrupa'da 19. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan Batı milliyetçiliğinin kuramcıları, her 'milletin' kendine 'devlet'ine sahip olması gerektiği fikriyle taraftar toplamaya çalışmışlardı" (Mardin, 2015, s. 94). Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dillerin, dinlerin ve etnik grupların bir arada yaşadığı bir düzene sahip olması, milliyetçilik idealinden uzak durmasını gerektirir. Milliyetçilik ideali karşısında Osmanlı tebaasını bir arada tutmak üzere "Osmanlılık ideali" ortaya atılır (Mardin, 2015, s. 94). Ancak 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın Rumeli'de yaşadığı toprak kayıpları Osmanlılık idealinin halkı bir arada tutmak için yeterli olmayacağına anlaşılmasını beraberinde getirir. Bu durum Balkanlarda yaşanan çatışmalar ve Balkan Savaşları sonrasında yaşananlar ile daha açık bir hâl kazanır. *Makedonya 1900'de* Cumalı çeşitli hikâyeler aracılığıyla, Balkanlarda milliyetçilik akımlarının sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal çatışmalara yer vererek, bu topraklarda hâkim olmak isteyen milletlerin sebep oldukları yıkımları anlatır. Yazarın, ailesinin ve yakın çevresinin hafızalarındaki olaylardan hareketle hikâyeleştirerek kültürel belleğe aktardığı olaylar, bu yolla Balkanlarda yaşananların gelecek nesillerin hafızasında yer edinmesine imkân sağlar.*

"Evimiz" adlı öyküde Florina'da Müslüman vatanseverlerin İttihat ve Terakki çatısı altında bir araya gelmeleri ve öteki milletler karşısında bir birlik oluşturmaları anlatılır. Hikâyenin anlatıcısı Mustafa, Florina'da Müslüman mahallesinde yaşayan on bir yaşında bir çocuktur. Florina'da Manastır'daki alaya bağlı bir nişancı taburu vardır ve tabur subayları ile Mustafa'nın babası İbrahim Efendi arkadaştır. İbrahim Efendi, ilk zamanlar subay arkadaşları ile ayak üstü sokakta sohbet eder, daha sonra evinin selamlığındaki kiracıları çıkarır ve subay arkadaşlarını evinin selamlığına davet

eder, oğlu Mustafa'nın ortalıkta dolanmasına kızar. Tabur ve taburun subaylarının toplumsal yaşamda saygın bir yeri vardır. Çarşı içinde küçük bir manifaturacı dükkânı olan "namazında niyazında, elinden kuran düşmeyen bir adam" (Cumalı, 2016, s. 13) olarak betimlediği babasının subaylarla alakası Mustafa'yı meraklandırır. Babasının evde olmadığı bir gün selamlaşarak girerek babasına ait bir defteri okur. Defterde

Kurşunlu Camisi mahallesinden Rifat Efendi, bugün gözleri bağlı olarak cemiyetimize celp edildi. Amali mukaddesatımız bir kere daha kendisine hulasa edildikten sonra, Kuran'a ve tabanca ile kılıca el bastırılarak, cemiyetimiz amaline sadık kalacağına, vatan ve milletimiz uğruna canını fedaya hazır olduğuna, ihaneti halinde tabanca ve kılıç ile cezasını bulacağına yemini bilicra cemiyetimize âzâ kaydedildi (Cumalı, 2016, s. 15).

Yazmaktadır. Mustafa'nın babasının defterinden okudukları, Rumeli'de yaşanan toprak kayıpları ve farklı milletlere mensup kişilerin çetecilik ve komitacılık faaliyetleri karşısında, vatan ve millet müdafaasına dair bilincin oluşmaya başladığını gösterir. Bir başka gün de Mustafa eve gelen subayların sözlerini gizlice dinler. "Birbirinden kopuk, İttihat ve Terakki, vatan, millet, namus, Allah, canımız feda... gibi sözler duydum" (Cumalı, 2016, s. 17) diyen Mustafa, babasının İttihat ve Terakkici olduğunu öğrenir. Hikâyenin tarihsel zamanının hürriyetin ilanından beş yıl önce olduğuna yer verilir. Bulgar komitacıların bu dönemdeki yıkıcı faaliyetleri toplumsal hafızada derin bir etkiye sahiptir. Mustafa, "Bulgar komitacılarının hikâyelerini masal gibi dinleye dinleye büyüyorduk. Onların tabancalı, kılıçlı yeminlerini duyardık. Babam ve subay arkadaşları onlar gibi komitacı mıydılar? Dağa çıkmaya mı hazırlanıyorlardı? Çocuk aklımla aylarca çözemedim bu soruyu. Ama öğrendiğim giz, babama duyduğum korkuyu hem arttırdı, hem de saygıya, hayranlığa döndürdü" (Cumalı, 2016, s. 17) diyerek, babasının vatan için çalışan bir adam olmasından gurur duyduğunu söyler. Mustafa'nın çocukluğa dair hatıralarında Balkanlardaki farklı milletlerin yaşamları, özellikle de Bulgar komitacılarının yıkıcı faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Bulgar komitacıları günlük yaşamın düzeni içinde kendi milleti dışındaki insanlar için önemli bir tehdit unsuru oluşturur.

"Evim" adlı hikâyede Balkanlardaki diğer milletlere adlarıyla -Rum ya da Bulgar- yer verilirken, Balkanlardaki Türklerin bu devirde (hikâye zamanı 1903-1908 yılları arası) kendilerini Müslüman millet olarak adlandırdıkları görülmektedir. "Evim" adlı hikâyenin devamı niteliğinde olan "Dayım" adlı hikâyede, Balkanlarda artık günlük hayatın bir parçası haline gelen vuruşmalar, çatışmalar ve ölümler anlatılır.

“Arnavutların, Bulgar komitacıların saldırıları, ortak kavgaları, pusular, vurulan adamlarla uzardı anlattıkları (...) Sesi hiç titremeden anlatırdı o silahlı, ölümlü, ürkütücü hikâyeleri. Anam ile babam da, tıpkı onun anlattığı gibi, göz kırpmadan, korkusuz, kararlı dinlerlerdi anlattıklarını. Gerilemek yoktu onların kitabında” (Cumalı, 2016, s. 38). Balkanlar, ölümün ve ayrılığın kol gezdiği bir coğrafyaya dönüşmüştür. “Babam” adlı hikâyede babası ve Mustafa'nın mısır harmanları kaldırılırken gecede tarlada yatmalarına yer verilir. Mustafa korkar çünkü hemen yakınlarında Bulgar komitacıları vardır. Hikâyede hürriyetin ilanına daha yedi sekiz yıl olduğu ifade edilir.

Nerede olursak olalım, hangi saatte olursa olsun bir mavzer sesi, bir silah ses yarar geçerdi geceyi. Hep öldürülenlerin, vurulanların hikâyeleri anlatılırdı evlerde. O, gözlerini ayırmadan bakardı derenin öbür yanındaki ateşlere. ‘Azdılar...’ diye mırıldandığını duyardım (...) Çocuk aklımla karanlıklar, silah sesleri, yanan ateşler, ölüm hikâyeleri arasında ürkütücü ilişkiler kurardım (Cumalı, 2016, s. 28).

Hikâyelerde II. Meşrutiyet'in ilanı çift yönlü bir bakış açısıyla ele alınmış, kültürel hafızada bir taraftan hürriyetin ilanına insanlar arasında barış ve kardeşliği tesis edeceği için sevinildiğine yer verilirken diğer taraftan hürriyetin ilanı ile çıkarılan af Bulgar komitacıları da kapsamış, şehirlerde ve kasabalarda silahlarıyla dolanmaya başlayan Bulgar komitacılar, zarar verdikleri insanların her gün gözlerinin önünde gösteriş yapmış, bu durum Bulgar komitacıların zarar verdikleri Türklerin ve Rumların kin ve nefretlerinin ayakta tutulmasına sebep olmuş, çatışmayı beraberinde getirmiştir. “Zole Kaptan'ın Ölümü” adlı hikâyede hürriyetin ilan edilmesinin şenliklerle kutlandığı ancak bu durumun çok uzun sürmediği “Ağustos girenken Balkan kentlerini, yine eski öfkelerin, kökleşmiş kavgaların, kinlerin, tedirginlikleri kuşukları sarmaya başladı” (Cumalı, 2016, s. 81) sözleriyle ifade edilir. Balkanlar, bu yıllarda farklı milletlerin birbirlerine nefret duyarak yaşadığı bir coğrafya haline gelmiştir. Hürriyetin ilanı ile birlikte çıkan genel affa yıllardır dağlarda dolaşan Bulgar komitacıları silahları alınmadan affedilmiş, İttihat ve Terakki'nin önde gelenleriyle komitacıların ve voyvodaların gazetelerde birlikte fotoğrafları basılmıştır. Hürriyetin ilanı ile birlikte, Bulgar komitacıların o zamana kadar işledikleri suçlar affedilmiş, komitacılar dağlardaki kılık kıyafetleri ve silahlarıyla şehre inerek, insanlar için bir tehdit unsuru olarak kalmaya devam etmişlerdir. Bu durum, Bulgar komitacıların kasabalarda yıllardır yaptıkları kötülüklerin insanlar tarafından sürekli olarak hatırlanmasını beraberinde getirmiştir.

Kaşlarına yıkık başlıkları, bol kollu siyah ipek gömlekleri, göğüsleri üzerinde sallanan boyun zincirlerinin ucuna asılı istavrozları, bacaklarına yapışık şayak külot pantolonları, uzun beyaz yün çorapları, tay derisi çarıklarıyla, tepeden tırnağa silahlı, yıllardır evlerini ambarlarını yaktıkları, yakınlarını kurşunlayıp öldürdükleri insanların gözü önünde çalımlı çalımlı dolanıp duruyorlardı (Cumalı, 2016, ss. 81-82).

Florina'da kurulan pazara hürriyetin ilanından sonraki ilk çarşamba, Banitsalı ünlü komitacı Zole Kaptan, arkasında dokuz tayfası ile beraber atları üstünde gelir. Florina sokaklarında dolaşarak adeta gövde gösterisi yaparlar. Üç yıldır Florina'da Karakol Komutanı olan Aziz Bey de Zole Kaptan ve adamlarının Florina'ya girişini komutanlıktaki odasından seyreder. "Ardına düştüğü komitacıların en namlısı, en çok can yakanı, bir türlü kıstıramadığı Zole Kaptan, omzunda çapraz martiniyle, en çok da yüz elli adım yakınındaydı işte! Cadde üstündeki dükkânlarının önüne çıkan sütçü, börekçi, üç beş Bulgar'ın alkışlarına atı üstünde selamla karşılık veriyordu" (Cumalı, 2016, ss. 82-83). Bu durum Aziz Bey'e çok dokunur ancak hürriyetin ilanıyla çıkan af elini kolunu bağlar. Karakol komutanı Aziz Bey, yıllardır peşinde olduğu Zole Kaptan'ın şehirde gövde gösterisi yapması karşısında öfke duyar.

Üç yıldır Rumlar ya da Türkler, sık sık, Zole Kaptan'ı gördükleri yeri karakola haber verirlerdi. Bulgar köylerinde kaptana yataklık eden köy papazlarını, öğretmenlerini, öteki Bulgarları sıkıştırmak boşunaydı (...) Bazen, kaptanı yakalamak için yaklaştıkları bir Rum ya da Türk köyünü karşıdan alevler içinde görürlerdi. Köye girdikleri zaman, yıkıntıların arasından dumanlar tüten, damları, kapıları, pancurları içindeki yatak yorgan daha başka eşyaları yanmış evler, ahırlarla, öldürülenlerin sağda solda kalmış ölülerini bulurlardı. Sağ kalanlar ağlamalar bağırıp çağrışmalar, acı yakarışlarla karşılandıkları gelişlerini, Zole ile atlıları ise daha onlar gelmeden çoktan gitmiş olurlardı (Cumalı, 2016, s. 83).

Zole Kaptan'ın yaşamı kendi milletinden olmayanlara zarar vermek üzere kurulmuştur. Köy yakmak ve insan öldürmek onun yaptığı sıradan işler haline gelmiştir. Zole Kaptan, Türkleri ve Rumları korkutan ve bezdiren bir insandır ancak hürriyet sayesinde affedilmiş, kötülük yaptığı insanların önünde çalım satar bir konuma geçmiştir. Aziz Bey, Zole Kaptan'ın yaptığı onca kötülüğü rağmen serbestçe dolaşması karşısında çok kızgındır.

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin yansımalarını "Zole Kaptan" adlı öyküde görmek mümkündür. Bulgar komitacılar Balkanlarda ayrışan halk arasında taraftara sahiptir ve bazı siyasetçiler tarafından hoşgörü ile karşılanır. Bu kişilerin

dışındaki halk, hem Müslüman mahallesinde hem Rum mahallesinde Zole Kaptan ve tayfasından çekinir ve rahatsız olur. “Zole ile atlıları geçerken bir iki politikacının ‘Yaşasın hürriyet! Yaşasın müsavet!’ diye bağırdıkları duyulmuştu. Tek tük bir iki alkış onların bağırmalarına karışmış, sönmüştü” (Cumalı 2016: 85). Balkanlarda yaşayan halklar çok acı çekmiştir. Toplumsal hafıza bunların hepsini saklamaktadır. Assmann (2018, s. 54), toplumsal bellek kavramının bellek ile grubun birbirine bağlanmasına dayandığını söyler. Bu sebeple İstanbul tarafından ilan edilen hürriyet, toplumun iç dinamiklerine yabancıdır. Halk yaşadıklarını unutmamıştır. Toplumsal hafıza, Balkanlarda yaşanan tüm olayları saklar ve bu olaylar yazı aracılığıyla kültürel belleğe aktarır.

Ölümlerle sarmaş dolaş yaman bir dönemdi o dönem. Kaç gündür şenlikler törenler sürüp gidiyordu ama o dönem sona erdi mi ermedi mi kimse kestiremiyordu henüz. (...) Bellekleri yangın, ölüm, ırza geçme hikâyeleriyle doluydu. Yangınlar çıkarılır, buğday ambarları, samanlıklar, ahırlar, köy evleri yanar, yalazların ışığında, evsiz kalan günahsız insanlar, yangından kurtarabildikleri küçük çocukları, yaşlıları, kırık dökük eşyalarıyla oradan oraya atarlardı kendilerini. Damlarından uğrayan atlar, inekler, keçiler alevler arasından çıkış yolu bulabilmek için sağa sola atılırlardı. Sabah evinden sapasağlam çıkan erkeklerin gece yarısından sonra ölüsü kapısına bırakılır ya da yol kıyısında ölü bulunduğu haberi gelirdi. Genç kızlar, kadınlar zevk için, istenildikleri için, salt kirletilmiş olmak için kirletilirlerdi. Ölüler gözyaşlarıyla gömülür, ırzına geçilen kadınlar arasında delirenler, kendini öldürülenler olur, yangınların ardından felaketlere uğrayanlar, bir beygire ya da bir yük arabasına yükledikleri kurtarabildikleri eşyalarıyla, kaç kuşaktır yaşadıkları köylerinden, tam olarak nereye yerleşeceklerini, ne iş tutacaklarını bilmeden göç ederlerdi. Umutları, yeryüzünde kimsenin kendilerini düşman göremeyeceği bir köşe bulabilmektir yalnız. Gazetelerde çok az yer alırdı bu olaylar. Fakat ağızdan ağıza köyleri kasabaları dolanıyordu. Böyle aylar yıllar geçer, hükümetin bulup çıkaramadığı suçluları zaman ortaya çıkarır, olanlar, günüyle, yeriyle, gerçek suçluların ayrıntılarıyla yerleşirdi belleklere. Bir kez gerçek suçlu halk arasında saptandıktan sonra, çokluğundan suçluların sayısını şaşırıp hükümet arkasını bırakmış olsa bile ölenlerin, ırzına geçilenlerin, evler yakılanların yakınlarının kini diri kalır, suçlulardan öç alacağı günü gözlerdi (Cumalı, 2016, s. 87).

Toplumsal hafızaya kazınan insanların yaşam haklarına engel olmak üzerine gerçekleştirilen bu olaylar, yazı aracılığıyla kültürel belleğe aktarılır ve ölümsüzleştirilir. “Zole Kaptan’ın Ölümü” adlı hikâyede yer verilen, Zole Kaptan’ın Sadettin’in babasının döve döve öldürtmesi, belleklerde yer eden önemli olaylardan biridir. Sadettin’in babası Sarıgöl ile Ekşisu arasındaki Nevaska köyündendir. “Üç yüz haneli köyün yarısı Bulgar, seksen hanesi Türk, altmış hanesi Rum, on hanesi de Ulah”tır (...) “Bulgar komitacıları, Türkleri, Rumları köyden kaçırmak için sık sık baskınlar verirlerdi. Bir akşam Zole çetesinin köye verdiği böyle bir baskında, telgraf telleri kesildi. Türk,

Rum evleri, samanlıkları yakıldı. Silahla karşı koyanlar öldürüldü." (Cumalı, 2016, s. 87). Bulgar çetesinin Türklere ve Rumlara zulmettiği bu olay karşısında Sadettin'in babası sessiz kalmaz ve Osmanlı birliğine bunu yapanın Zole Kaptan olduğunu, köy kilisesinin papazının da kaptana yataklık ettiğini söyler. Silahları saklayan Papaz tutuklanır. Zole Kaptan'ın izi sürülür ve beş tayfası öldürülür. Bu olaydan bir ay sonra Zole Kaptan, Sadettin'in babasını pusuya düşürür ve Sadettin'in babası köyün orta yerinde tayfaların tekmeleriyle ve dipçikleriyle öldürülür. "Sadettin, babasının ağzı burnu dağılmış, bütün kemikleri kırılmış, kanlar içindeki ölüsünü, anasıyla birlikte köy alanından al(ır)." (Cumalı, 2016, s. 89). Babasının canice katledilmesi, Sadettin'in hafızasında derin bir iz bırakır. Annesi ölen, kızkardeşi evlenerek Florina'ya yerleşen Sadettin, Nevaska'da yalnız kalır. "Bulgar komitacılarının köyde tek Türk yaşatmamaya kararlı olduklarını anladı. Damını, tek tarlasını ilk bulduğu alıcısına sattı. Yatağını yorganını bir denk yapıp babadan kalma çiftesini omzuna vurdu, Florina'ya yerleşti" (Cumalı, 2016, s. 89). Bulgar komitacıları, Balkanlarda Türklere kendi köylerinde dahi yaşam hakkı tanımaz. Onları köylerinden göç etmek zorunda bırakır. Yıllar sonra yirmili yaşlarında bir genç olduğunda Sadettin, Zole Kaptan ve tayfası ile pazar yerinde karşılaşır. Sadettin'in adamları gözünü ayırmadan izlediğini gören bir pazarıcı, ona aldirmamasını söyler. "(Ş)imdi devir böyle. Bir gün içinde dost düşman karıştı" (Cumalı, 2016, s. 86)... Sadettin, babasının katili Zole Kaptan'ın babasının ölümünden beş yıl sonra atı üstünde gururla dolaşmasını kaldıramaz, bu durum karşısında ezilir ve insanların gözünün kendi üstünde olduğunu, bu durumun onurunu ayaklar altına aldığı düşünür, Avcı olan Sadettin, Zole Kaptan'ı öldürmeye karar verir. "Zole Kaptan için, onun gibi geçmişte vurup öldürdüklerinin gölgesini, yaşadıkça önlerinde görenler, geceleri baş yastığının altına tabancasını yerleştirmeden yatmayan, hep tetikte uyuyanlar için, durum değişti. Barışın başladığı yerde anlamını yitiriyordu varlıkları." (Cumalı, 2016, s. 91). Zole Kaptan ve tayfasının şehirde güç gösterisi yapması onları destekleyenler dışındaki insanları rahatsız eder. Bir sonraki çarşamba günü de Zole Kaptan ve tayfası Florina'ya gelerek gösteriş yapar. Çete Ağustos ve Eylül ayı boyunca Çarşamba günleri Florina'ya gelişlerini aksatmaz. Bu durum en çok Müslüman Türkleri rahatsız eder. "Florina'nın anacaddesinde nal takırdattılar, Pazar yerinin kalabalığını yarıdılar, kışladaki subaylara, Kurşunlu Camisi'nin önünde aptes alan Müslümanlara, karakol görevlilerine silahlarıyla göründüler" (Cumalı, 2016, s. 93). Bulgar komitacıları özellikle Türklere karşı olduklarını gösterecek hareket ve davranışlarda bulunur. "Hükümetin

eski komitacılara gösterdiği bu geniş hoşgörüyü, kasaba Türkleri önceleri uyuşukluk, hoşnutsuzlukları arttıkça körlük olarak karşılamaya başladılar” (Cumalı, 2016, s. 94). Hikâyede özellikle Bulgarların Türklere karşı onları Balkanlarda istemediklerini gösteren davranışlarda buldukları vurgulanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıllarca hüküm sürdüğü bu topraklarda hâkim millet olan Türklerin bu coğrafyadan uzaklaştırılmaya çalışıldığı görülür. “Gerçi henüz Osmanlı ülkesiydi ama, Yunanlılar, Sırlar, Bulgarlar, yakın gelecekte, Makedonya'yı bölge bölge kendilerinin gözüyle görüyorlardı şimdiden” (Cumalı, 2016, s. 94) sözleri aracılığıyla Balkan topraklarının farklı milletlerin kendi bağımsız devletlerini kurmak istedikleri topraklar olarak üzerinde çatışmaların yaşandığı bir coğrafyaya dönüştüğü vurgulanmaktadır. Hikâyede Zole Kaptan da Makedonya'da bağımsız bir Bulgar devleti kurmak için savaşmaktadır. Bulgar komitacıların verdiği zarar hikâyede ayrıntılarıyla anlatılır. 1903 yılında kanlı İlyas gününde Makedonya'nın yüzlerce köyünde aynı anda kasaba ve köylerde yangınlar çıkarılmış, erkekler öldürülmüş, kadınlara ise tecavüz edilmiştir. Ancak bunu yapanlardan hesap sorulmamıştır. Türkler, Bulgar komitacıların kasabalarda rahatça gezmesi karşısında o günlerde yaşananları ve bu olayları gerçekleştirenlerden hesap sorulmadığını hatırlayarak öfkelenir.

Yüzbaşı Aziz Bey, Zole Kaptan'ın öldürülmesi için Sadettin'e kurşun verir ve yardım eder. Sadettin bir sonraki çarşamba günü çarşının ortasındaki börekçide Zole Kaptan'ı vurur. “Koca komitacı ağzından boşanan bir kan dalgası ile masanın mermerine yüzükoyun yıkıldı. Kurşun, ağzından girmiş, damağına saplanmıştı” (Cumalı, 2016, s. 103). Zole'yi vuran Sadettin Türkler arasında kahraman olur. Bulgarlar ise ölen kahramanları Zole'yi gözyaşları ile büyük bir cenaze töreni sonrası gömerler.

Ölenlerle öldürenlerin ağlayanları o yıllarda hep değişti. Sadettin'in cesareti, atıcılığı, daha olaydan üç gün geçmeden Türkler arasında efsaneleşirken, Bulgar köylerinde Zole'nin ölümü üstüne yakılan türküler söylenmeye başladı. Bütün halk türkülerini gibi, ölenin eşsiz kahramanlığını, örnek cesaretini öven türkülerdi bunlar. Söyleyenlerin, türküsünü söyledikleri adamı görmek istedikleri gibi gösteren türkülerdi. Yıllarca Makedonya köylerinde o türlü söylendi. Belleklerde o türlü kaldı (Cumalı, 2016, s. 106).

Balkanlarda yaşanan olayların burada yaşayan milletleri farklı biçimlerde etkilediği, olayların, söylenen türküler, anlatılan efsaneler ve hikâyeler aracılığıyla farklı biçimlerde kültürel belleğe aktarıldığı ve kültürel bellekte muhafaza edildiği

görüür. Kültürel belleğin sakladıkları milletlere göre değişiklik gösterir. Zole Kaptan Türklere ait kültürel bellekte zalim bir katil olarak yer alırken; Bulgarların kültürel belleğinde kahraman olarak yer bulur. Aynı durum Sadettin için de geçerlidir. Türkler onu kahraman olarak görürken, Bulgarlar onu katil olarak görür. Sadettin'in Zole Kaptan'ı öldürdükten sonraki yaşamına "Kurt Kanı" adlı hikâyede yer verilir. Namlı komitacı Zole Kaptanı vurduktan sonra Sadettin'in hayatı değişir artık kendisi adam öldürmüş bir kaçaktır. Balkanlarda yaşayan milletlerde diğer millete üstün olma kaygısı olduğu görüür. Bu durumun ortaya çıkmasında milliyetçilik akımları etkili olmuştur. Bir milletin önde gelen kahramanını vurup öldüren biri, diğer milletin kahramanı olarak oldukça önemli bir konuma sahip olur. Zole'yi vuran kişinin Sadettin olduğu kısa zaman içinde kulaktan kulağa yayılır. Balkanlarda yaşayan insanların hayatta kalmak için verdikleri mücadeleler, her an ölüm tehlikesi ile burun buruna yaşamaları, sevdiklerini kaybetmeleri ve yaşadıkları kaybın öcünü almak istemeleri onların belleğinde önemli bir yere sahiptir. Sadettin Zole, Kaptan'ı vurduktan sonra baba dostu Şakir Ağa'nın evine sığınır, Şakir Ağa da onu kardeşlerinin yaşadığı Poteska köyünde saklayabileceğini, köyün coğrafi yapısının saklanmaya uygun olduğunu söyler. Poteska Türkleri, Bulgar komitacılardan çok çekmiştir bu sebeple Sadettin'i ele vermezler. Kısa zamanda bütün Makedonya Sadettin'in Zole'yi öldürdüğünü öğrenir, onun tek başına Bulgar komitacılarla çarpıştığına dair Türkler arasında hikâyeler anlatılır ve Sadettin'in hikâyesi kültürel bellekte ölümsüzleştirilir. "Sadettin'in geleceği bu söylentilerle belli olmuştur artık. Zole'ye düşman olan Türklerle Rumlar, kahraman sayıyorlardı onu. Korumaya hazırıldılar. Bulgar komitacılarına karşı koyacak silahşörler gerekiydi onlara. Sadettin tam aradıkları adamdı. O da bundan böyle Zole'nin düşmanlarını kendisine dost seçmek durumundaydı" (Cumalı, 2016, ss. 112-113). Poteska'ya üç dört saat uzaklıktaki köylerden insanlar gelerek Zole'nin ve diğer Bulgar komitacılarının yaptığı kötülükleri, yakınlarını nasıl öldürdüklerini, evlerini yaktıklarını anlatırlar, onunla acılarını paylaşırlar. Türkler Sadettin'den kendilerini korumasını isterler. "Bu isteklere uyararak, kasabadan kasabaya giden pazarcı Türk köylülerine koruyuculuk ettiği, Bulgar komitacılarını yollarını tutup pusuya düşürdüğü için, sık sık yeni olaylara karışuyordu adı. Yasadışı yaşadığı ilk yılın sonunda, Sadettin Kaptan olarak, Makedonya'nın en namlı komitacıları arasında korkuyla anılıyordu" (Cumalı, 2016, s. 113). Bulgar komitacıları, Sadettin'in ele geçirmek için Poteska'ya yaptıkları her baskından elleri boş ve kayıplar vermiş olarak dönerler.

“Kurt Kanı” adlı hikâyede anlatılan bir başka olay ise 1909 yılında Poteskalı iki yoksul oduncu olan Bekir ve Recep’in ormanda başları bedenlerinden ayrılarak öldürülmeleridir. Bu vahşi cinayet üzerine Sadettin, izleri takip ederek katillerin Bulgar köyü Soroviç’ten (Ekşisu) olduklarını anlar. Makedonya’yı saran ulusçuluk akımları Soroviç’te oldukça etkilidir, bu durum farklı milletlerin birbirlerine karşı düşmanlık duygusu beslemelerini de beraberinde getirmiştir. Sadettin, tek başına Bulgar köyünü basar ancak köylüler katilleri ele vermez. Sadettin de Bulgarların öldürdüğü Türk odunculara karşılık sekiz Bulgar genci kurşuna dizer. Sadettin, “Bu sefer sekiz, dedi, bir daha bizden birini vuracak olursanız bütün Soroviç’i yakarım” (Cumalı, 2016, s. 123) der ve köyden ayrılır. Acı ve nefretin hakimiyet kurduğu bir coğrafyaya dönüşen Rumeli’de insanlar, insanlıklarını unutacakları bir duygusal yoksunluk içine düşmüşlerdir. Sadettin, “Babasının doğup büyüdüğü Nevaska’nın ortasında tekmeler ve dipçiklerle dövüle dövüle öldürüldüğü gün dünyaya küsmüş, içi zehir dolu yaşamıştı bütün gençliğini. Kızla karşılaştığı güne kadar nefretten başka duygu tanımamıştı yüreği. Acıma nedir, sevgi nedir bilmemişti” (Cumalı, 2016, s. 129). 1912 yılında Sadettin âşık olur. Aşk, Sadettin’e insan olduğunu hatırlatsa da, âşık olduğu Zehra’nın babası Adem, kızını Sadettin’e vermek istemez. “O bölgede yaşayan herkes gibi onun da belleği, Sadettin’in Zole’den başlayarak sürüp giden abartılmış bir yığın kanlı hikâyeye dolu(dur)” (Cumalı, 2016, s. 133). Adem, evini satıp, eşyalarını toplar ve ailesini de alarak Manastır’a göç etmek için yola koyulur. Bu haberi duyan Sadettin, tedbir almadan onlara yetişmek için yola çıkar ancak durumdan haberdar olan Zole’nin tayfalarının yolda ona kurdukları pusuya düşerek hayatını kaybeder. Balkanlarda Türkleri koruyan bir kahraman olarak Sadettin kültürel bellekte yaşamaya devam eder.

Balkanlarda milliyetçilik akımlarının etkisi ile yaşanan ve Yunanlıların zulmünü anlatan bir olaya da “Arif Kaptan ile Oğlu” hikâyesinde yer verilir. Arif Kaptan Balkan Savaşı’na kadar kendi halinde yaşayan bir köylüdür. Kaylar’a yakın Cuma’da kendi ekip biçtiği tarlası ile geçinen, binek at yetiştiren, ailesiyle yaşayan bir adamdır ancak Balkan Savaşı’nın çıkması tüm hayatını alt üst eder. Hikâye aracılığıyla Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların Kaylar ve Kozana’da genç yaşlı, çoluk çocuk ayırt etmeden üç binden fazla insanı öldürerek yaptıkları kıyım kültürel belleğe aktarılır. Arif Kaptan’ın karısı ve on üç yaşındaki kızı evlerine atılan top mermisi ile can verirler. O sırada Arif Kaptan ve oğlu dışarıda oldukları için kurtulmuştur. Ölülerin gömdükten

sonra baba oğul silahlarını kuşanırlar ancak Cuma'dan kaçarken Yunan birliği ile karşılaşılır. "Arif Kaptan'ın, yıkılan evinin ölen karısı ile gelinlik kızının acısı ile dağlanıyordu yüreği. Doğup büyüdüğü köyü yanmış yıkılmıştı. Yıkıntılar arasından inilti gelir, sokaklarda yakınlarının, tanıdıklarının ölüleri yatıyordu" (Cumalı, 2016, ss. 139-140). O sırada birliğin çavuşu onları görür ve çavuş silahını eline alınca Arif Kaptan iki el ateş eder. Çavuşu ve ona yakın olan eri vurur. 1912'de dağa çıkan baba ve oğul, Yunan jandarmalarından kaçıp saklanarak, hayatta kalma mücadelesi verir. Bu sırada Bulgarlarla savaşa tutuşan Sırlar ve Yunanlılar savaşı kazanarak Makedonya'yı bölüşürler. Kısa bir süre barış egemen olsa da 1916'da Yunanistan yine karışır, jandarmalar dağlardaki kaçakların peşine düşer ve halk arasındaki eski kinler yeniden alevlenir. Arif Kaptan ve oğlu 1917 yılında yakalanır. Arif Kaptan mahkemede kendini savunurken "savaş vardı" der. Bu sözünün her şeyi açıklayabileceğini düşünür. "Savaştı olan! Genç-yaşlı, kadın-çocuk demeden üç bin kişiyi öldürenleri, niçin öldürdünüz diye yargılayan yoktu. Kendileri de savaşmışlardı. Yargılanmaları gerekirdi" (Cumalı, 2016, s. 141). Ancak mahkemede onlara asker değildiniz derler. Arif Kaptan ise, "Savaş bize karşıydı, bizimleydi be yargıcım! Başka asker yoktu ortada. Bize ateş etmeseler, adını bilmediğim, yüzünü bile görmediğim askerleri neden öldüreyim? Karım, on üç yaşındaki kızım öldü. Onları gömmüş kaçuyorduk, mavzerlerle karşımıza çıktılar" (Cumalı, 2016, s. 141) diyerek, içinde bulunduğu durumda karşısına çıkan askerleri vurmaya zorunda kaldığını anlatmaya çalışsa da, Çavuş Lukas ile er Stratis'i öldürmek suçundan Selanik Askeri Mahkemesi tarafından baba ve oğul idama mahkûm edilir. İdam edilecekleri yere götürülürken kaçarak idam edilmekten kurtulurlar.

"Mavi Tencere" adlı hikâyede Makedonya'da 1916 yılında yaşanan iç kargaşalar anlatılır. Yunanistan'ın ikiye ayrılmış sayıldığı bu yıllarda, Makedonya dağlarında çetecilik faaliyetleri de artar. Makedonya Müslümanlarının Balkan Savaşları'ndan kalma duygulara Venizelos'a karşı olmaları, Venizelos'un çetelerinin saldırısına uğramalarına sebep olur. "Ağustos girerken, Kaylar, Zeleniç, Karaferye gibi Müslümanların çoğunlukta olduğu kasabalarda, Soroviç, Banitza, Voştoran gibi Bulgarların çoğunlukta olduğu köylerde çok can yaktılar, ev yakıp adam öldürdüler, kadınları kızları kirlettiler. Sıra Florina'daydı" (Cumalı, 2016, s. 162). Yunanlıların Balkanlarda Türklere yaptığı zulmün anlatıldığı hikâyelerde, acı ve çaresizlik hâkimdir.

“Korku” adlı hikâyede ise I. Dünya Savaşı'nın Balkanlardaki yansımalarına yer verilir. Anlatıcı Mustafa yirmi iki yaşına gelmiş, hayatı Makedonya'daki savaşlara tanıklık ederek geçmiştir.

Savaşlar artık yadırganacak bir olay olmaktan çıkmıştı bizim için. Balkan devletleri ister barışınlar ister savaşınlar, Makedonyalı Bulgar, Rum, Arnavut, Türk çeteleri yıllardır vuruşup duruyorlardı aralarında. (...) Öyle bir dönemdi ki o dönem, sabahtan akşama kimin ne olacağı, yarına kimin sağ çıkıp kimin öleceği belli değildi. Üstelik ölen öldüğü ile kalıyordu (Cumalı, 2016, ss. 178-179).

Günlük yaşamda dahi savaşın izleri ve etkisi yoğunluktadır. Bu durum insanların tüm hayatına sirayet etmiş, hayata bakışlarına, benliklerine, hafızalarına ve hatıralarına da yerleşmiştir. Mustafa, savaşın izlerinin insanların belleklerinde nasıl yer ettiğini, “(d)aha iki yıl olmamıştı Balkan Savaşı sona ereli. Az cana kıyılmamış, az kurban verilmemişti bu yerlerde. Bu ayak bastığımız, üstünde at sürdürdüğümüz topraklar kim bilir kaç gencin kanını emmişti. (...) Kasabalarda asker gören yaşlı kadınlar yolunu değiştiriyor, küçük çocuklar korkuyla evlere kaçıyordu” (Cumalı, 2016, s. 193) sözleriyle anlatır. Balkanlardaki çatışma dolu yaşamın tüm yaş gruplarının hafızalarında korku dolu anıların oluşmasına sebep olduğu hikâyeler aracılığıyla kültürel belleğe aktarılır.

“Bazen Bir Savcı” adlı hikâyeye aracılığıyla ise İzmir'in işgali sırasında Yunanistan'da bulunan Türklerin yaşadıkları olaylar kültürel belleğe aktarılır. Balkanlarda Türklerin kendini ev sahibi olarak görmesi yüzyıllardır devam eden bir yaşamın ve kültürel birikimin neticesidir. İzmir'in işgali Yunanların kendilerini Rumeli'de Türklerden üstün görmesini beraberinde getirmiştir. Mustafa, “Venizelosçular, patırtı gürültü, hurralarla kapımızın önünden geçtiler. Ellerinde fenerler, meşalelerle bütün Müslüman mahallelerini dolandılar. Havai fişekleri attılar. Çatpatlar, maytaplar patlattılar” (Cumalı, 2016, s. 201) diyerek İzmir'in işgalinin, Yunanistan'daki Türkler karşısında Yunanların üstünlük duygusu ile davranmalarına sebep olduğunu ifade eder. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi ile başlayan kutlamaların neticesinde Türklerin kendi vatanlarında yabancı duruma düştükleri görülür. Florinalı Türkler üç yıl boyunca devam eden aşağılamalara ve hakaretlere maruz kalırlar. Anlatıcı tüm Rumların değil özellikle Venizelosçuların Türklere karşı olduğunu vurgular (Cumalı, 2016, ss. 205-206). Mustafa, Makedonya topraklarının Türklerin vatani olduğunu,

vatan toprakları el değiştirmesinin orada yaşayan Türkler üzerindeki etkisini,

Bir yere vatanım diyebilmek için orada doğup büyümenin yetmediğini pahalı öğrenmiş bir kuşağın çocuklarıydık biz. Balkan Savaşı çıktığı yıl on dokuzundaydım. Üstünde doğduğumuz, çocukluğumuzun geçtiği, vatan bildiğimiz topraklar el değiştirmişti. Bizleri de kendiliğinden uyruk değiştirmiş sayıyorlardı. Gerçekte saçma bir durumdu bu. Uyduruk, temelsiz bir işti. Biz yine bizdik. Kaşımız gözümüz, boyumuz posumuz, dinimiz dilimizle eskiden neyse yine oyduk. Ama üstünde yaşadığımız topraklarda alınıp veriliyor, ev sahibi iken yabancı tutuluyorduk (...) Bu saçmalıkları gerçekten utku bilerek hora tepen, çalım satan bazı görmemişlerin çiğliklerine katlanmak kolay değildi bizler için. Balkan yenilgisinden sonra acılar birbirini izlemişti. Art arda gelen yenilgilerin onur kırıcılığı, küçük düşürücülüğü ile yaralıydık. Hele Yunan ordusunda askere alınmak ölüm gibi geliyordu bize. Sağlık, levazım gibi geri hizmetlerde çalıştırılıyor, sedye, karavana taşıyor, ördek temizliyorduk. Nedir ki, giderek susmaya, beklemeye alışmıştık. Dünya savaşı yıllarında suçumun ne olduğunu bilmeden iki yıl yabancıların elinde tutuklu kalmıştım. Savaş sona ereli beri her gün bir acı haber alıyorduk. İstanbul düşman elindeydi (...) Bütün bu olanlardan sonra, daha başımıza neler gelecek diye her gece yatağımızda uykularımız kaçıyor, acaba, acı, yüz kızartıcı daha neler duyacağız diye her sabah başımız öne düşük sokağa çıkıyorduk (Cumalı, 2016, s. 198).

Sözleriyle dile getirir. Halbwachs (2019, s. 167), bu gibi durumlarda grubun bazı üyelerinin üzülüğünü göstermekle, haksızlığa uğradığı için öfkelenmekle ya da buna karşı çıkmakla yetinmediğini, gelenekten aldığı kuvvetle direndiğini ve içinde bulunduğu yeni koşullar altında eski dengesini aradığını ve kısmen de olsa bulduğunu, eskiden ona ait olan yerde artık ona göre inşa edilmeyen mahalle ya da sokakta tutunmaya çalıştığını söyler. Osmanlı kültürü, Balkan coğrafyası ve kültürüne damgasını vurmuştur. Bu durum Türklerin hafızasında Balkanlardaki toprakların kaybedilmesiyle değişmemiştir. "Ama ben yine de Balkan Savaşı'ndan bu yana arkası arkasına süregelen yenilgileri kabullenemiyordum. Hâlâ Makedonya'nın felek düşkünü eski sahiplerinden biri olarak görüyordum kendimi. Kanıma işlemişti Osmanlılık. Daha doğrusu yaşadığım topraklarda güçlü topluluktan biri olarak dünyaya gelmek" (Cumalı, 2016, s. 199) sözleri ile Mustafa, Makedonya topraklarının Türkler tarafından vatan olarak benimsendiği ve Osmanlı kültürünün bu topraklardaki insanların hafızasını şekillendirdiğini vurgular.

İzmir'in geri alınması Florinalı Türklerin yıllar sonra mutlu olmasını sağlar. Mustafa içinde buldukları ruh halinde yaşanan değişimi, "Üç yıldır öne eğik başlarımız kendiliğinden doğrulmuştu. Gözlerimizin içi gülüyor, yere daha sağlam,

daha dik basarak yürüyorduk. Kasabada Venizelosçuları görünce yolumuzu değiştirmiyorduk artık” (Cumalı, 2016, s. 207) sözleriyle ifade eder. Ancak İzmir'in geri alınması kasabadaki Venizelosçuları öfkelenendirir. “Bu gece Müslüman mahallesini basacaklarmış. Evlerini yakıp ne kadar Müslüman varsa öldüreceklermiş” (Cumalı, 2016, s. 208) sözleri kasabadaki Türklere, Türk dostu Rumlardan tarafından iletilir. Mustafa'nın arkadaşı Arsenios, dikkatli olmalarını söyleyerek, kaçmalarını ya da saklanmalarını tavsiye eder ve arkadaşısını uyarır. Mustafa evde babasına danışır ve evde kalarak çarpışmaya karar verirler. Hikâyede ev dört duvardan fazlasıdır, ait olunan tüm değerlerin yaşamın ve ölümün çarpıştığı bir mekân olarak terk edilmez. Mustafa ve ailesi yaşadıkları evde çarpışarak ölmeyi göze alırlar. Mustafa, kardeşi Huriye ile birlikte çarpışacaklarını söyler. “Dış kapıyı kırıp avluya girecek olurlarsa fişeklerimiz bitinceye kadar dayanacağız. Sonra... Gerisini söyleyemedim. Öfkeden titriyordum. Karım hiçbir şey demeden yüzüme bakıyordu. Rengi sararmış, çeneleri kısılmıştı, Huriye de öyle (...) -Bu bizim için. Fişeklerimiz tükenip de kapıya kadar geldiler mi, önce sizi vuracağım birer birer, sonra kendimi. Sağ geçiremeyecekler bizi ele” (Cumalı, 2016, ss. 210-211). Bir zamanlar ev sahibi oldukları topraklarda her an öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya olmak, Türkler üzerinde travmatik bir etkiye neden olmuştur. O günlerde yaşanan travmalar, yazı aracılığıyla toplumsal hafızaya aktarılarak yaşanan olayların unutulması engellenmiş ve toplumsal bilinç oluşturulması amaçlanmıştır.

Baba İbrahim Efendi ise, Yunanların zulmü karşısında inancına sığınır. Mustafa, “Babam Kuran'ını almıştı eline. Kuran'ına sığınmıştı. Kuran kalesiydi onun, dinginlikler içindeki limanıydı. Elinde Kuran'ı ile her tehlikeye karşı koyabilirdi! Kuran dokunulmaz bir insan kılıyordu sanki onu. Seçtiği sureleri okudu. Ölmüşlerine Yasinler gönderdi. Hepimize Tövbe suresini okuttu. Kelime-i Şahadet getirtti. İman içinde ölüme hazırladı kendini. Bizi de...” (Cumalı, 2016, s. 212). Balkanlardaki Türkler için milliyet ve inanç iç içe geçmiştir. Balkanlarda Müslümanlık, milli kimlikle bir arada görülür. Müslümanlar evlerinde olacakları beklerken, Hasan Hoca, Kurşunlu Camisinden ikindi ezanı okur. “Türk mahallesinin soluğu gibiydi. Onu dinlerken bildiğim bütün Türk evlerinin içini görür gibi oluyordum. Hepimiz evimizdeydik. Hepimizin silahları avlu kapılarını gören pencerelerinin içinde” (Cumalı, 2016, s. 217)... O gece çıkacak olaylar ve çatışmalar, sözleri barış ve kardeşliği vurgulayan Savcı tarafından engellenir. Halbwachs (2019, s. 128), bir halkın belleğine kazınan, olayın kendisi değil, halkın maruz kaldığı yankılar

olduğuna dikkat çeker ve sadece, olayların halka etki ettiği andan başlayarak halkın belleğine dâhil olduğunu ifade eder. (Halbwachs, 2019, s. 128), Türklerin saldırıya uğramalarının savcı tarafından engellenmesiyle olay gerçeklemedi fakat insanların öldürülme tehlikesi altında hissettikleri gerçektir ve geçmişte yaşanan bu olay hatıraların hikâyelere dönüştürülmesi aracılığıyla kültürel hafızaya aktarılmıştır.

SONUÇ

Necati Cumalı'nın *Makedonya 1900*'de yer alan hikâyelerinde kültürel bellek inşasının incelendiği çalışmada, kültürel belleğin, toplumların geçmişleri ile ilgili farkındalık kazanmasında önemli bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir. Kendisi de Florina doğumlu olan Necati Cumalı, üç yaşındayken mübadele ile İzmir'e göç etmiş bir ailenin oğludur. Yıllarca ailesinden ve kendisi gibi göçmen olan yakın çevresinden Balkanlarda yaşanan çetecilik faaliyetlerini, yangınları, tecavüzleri, köy basmaları, öldürme olaylarını ve göçleri dinleyerek büyümüştür. Balkanlarda yaşanan bu olaylara tanıklık eden, bu olaylarda sevdiklerini kaybeden insanların hatıralarını, yazı aracılığıyla kültürel belleğe aktaran Cumalı, 1900-1920 yılları arasında Balkanlarda yaşananları ölümsüzleştirerek gelecek nesillere aktarır.

Çalışmada ele alınan hikâyelerde Balkanların kültürel bellek mekânı olarak konumlandırıldığı, bu coğrafyada yaşayan Türklerin vatan bildikleri topraklardan ayrılmasının onlar üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olduğu görülür. Balkanlar, Türklük ve Müslümanlıkla iç içe geçmiş bir coğrafya olarak, buradan göç eden insanların hafızasında kültürel bellek mekânı olma özelliğini korur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi olarak zayıflamasının ve tüm dünyayı saran milliyetçilik faaliyetlerinin sonucunda Balkanlardaki topraklarını kaybetme sürecinde yaşananların hikâyelere aktarıldığı, bu yolla Balkanlarda yaşanan bu tarihsel zamanın kültürel bellekte sabitlendiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı.

Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (Çev. A. Şenel). İstanbul:

Ayrıntı.

Cumalı, N. (2016). *Makedonya 1900*. İstanbul: Cumhuriyet.

Halbwachs, M. (2007). Kolektif Bellek ve Zaman. *Cogito*, 50, 55-76. İstanbul: YKY.

Halbwachs, M. (2019), *Kolektif Bellek* (Çev. Z. Karagöz). İstanbul: Pinhan.

Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis.

İlhan, M. E. (2018). *Kültürel Bellek: Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara: Doğu Batı.

Kocabıyık, D. (2006). *Necati Cumalı'nın Romanlarında ve Hikâyelerinde Yapı ve Tema*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileştirme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Grafiker.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel.

Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları* (Çev. M. E. Özcan). Ankara: Dost.

Şıllar, O. (2021). Anılar: Varoluşun Parmak İzleri. *Psikeart*, 73, 24-27.

Tümertekin E. (2012). *İstanbul İnsan ve Mekân*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Tümtaş, S. M. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma: Kentsel Mekânda Ayrışma Dinamikleri*. Ankara: Detay.

Üretmen, P. (2021). Otobiyografik ve Toplumsal Bellek: Kayıp Belleğin İzinde. *Psikeart*, 73, 60-63.

Wellek, R. ve Warren A. (2011). *Edebiyat Teorisi* (Çev. Ö. F. Huyugüzel). İstanbul: Dergâh.